HUMAN RIGHTS ACTION MONTENEGRO | AKCIJA ZA LJUDSKA PRAVA

TRIAL International

SVJEDOK U CENTRU POSTUPKA

Smjernice za trauma-informisani pristup i institucionalnu podršku

Sarajevo, 2026.

SVJEDOK U CENTRU POSTUPKA

Smjernice za trauma-informisani pristup i institucionalnu podršku

AUTORKE

Berina Smajić
Ana Jeredić

UREDNICE

Samra Škulj
Ajna Mahmić Ćatić
Bojana Malović
Tea Gorjanc Prelević

Sarajevo, 2026.

Kingdom of the Netherlands

Ovaj projekat finansira Vlada Kraljevine Nizozemske putem MATRA programa. Sadržaj je odgovornost organizacije TRIAL International - Ured u Bosni i Hercegovini i ne odražava nužno stavove Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske.

SADRŽAJ

Uvod 5

1. Uloga svjedoka i žrtava u postupcima za ratne zločine i njihove potrebe 6

2. Institucionalni mehanizmi podrške 7
   2.1. Bosna i Hercegovina (BiH) 7
   2.2. Crna Gora 9

3. Trauma i iskustvo svjedočenja/retraumatizacija 10
   3.1. Psihološka podrška za vrijeme svjedočenja 11
   3.2. Svjedok: dokaz i osoba 13

4. Trauma-informisani pristup i principi rada 15
   4.1. Ciljevi psihološke podrške 16
   4.2. Procjena potreba svjedoka 16
   4.3. Principi rada 16
   4.4. Interdisciplinarnost i kontinuitet podrške 17

5. Praktični rad sa svjedokom – preporuke za praksu 17
   5.1. Pitanja koja vam svjedok može postaviti 17
   5.2. Savjeti za razgovor sa svjedokom žrtvom 17
   5.3. Preporuke za postupanje prema svjedoku tokom postupka 18

6. Prava žrtava i svjedoka 21

7. Mjere zaštite svjedoka 22
   7.1. Zaštita svjedoka u prekograničnim ustupljenim predmetima 23

8. Pristup reparacijama – priznanje štete i obnova dostojanstva 24
   8.1. Pojam i značaj reparacija 24
   8.2. Naknada štete kao oblik reparacije u pravnom sistemu BiH i Crne Gore 24

9. Uloga NVO i udruženja 26
   9.1. Zagovaranje prava žrtava i doprinos procesu tranzicione pravde 26
   9.2. Specijalizovani servisi za žene sa iskustvom nasilja 27

10. Međunarodna pravna pomoć u krivičnim stvarima/regionalna saradnja 28

Uvod

Procesuiranje ratnih zločina jedan je od najvažnijih mehanizama za ostvarivanje pravde za žrtve, jačanje povjerenja u državne institucije i suočavanje društva s nasljeđem ratova. U tom procesu, podrška i zaštita za svjedoke imaju ključnu ulogu u osiguravanju djelotvornog sprovođenja pravde. Podrška organizacija civilnog društva tome dragocjeno doprinosi.

Tokom protekle tri decenije pred crnogorskim sudovima vođeno je svega devet postupaka za ratne zločine počinjene tokom ratova devedesetih. U junu 2026. godine u toku su bila dva sudska postupka, oba u vezi sa zločinima počinjenim na teritoriji Bosne i Hercegovine (BiH). Očekuje se, pak, da Crna Gora procesuira znatan broj predmeta u vezi sa ratnim zločinima koji su počinjeni van njene teritorije, posebno u BiH. Njihovo efikasno procesuiranje zahtijeva blisku saradnju pravosudnih institucija dvije države, posebno u razmjeni informacija, ustupanju i pribavljanju dokaza, obezbjeđivanju uslova za saslušanje žrtava i svjedoka iz inostranstva, kao i uspostavljanju djelotvornog pravosudnog aparata koji može da odgovori na izazove u osiguravanju najvišeg stepena zaštite svjedoka.

Iskustvo BiH pokazuje da ostvarivanje pravde za ratne zločine zahtijeva koordinisano djelovanje pravosudnih institucija, organizacija civilnog društva i međunarodnih partnera, uz dosljednu zaštitu dostojanstva i prava žrtava. U tom procesu krivični postupci imaju trostruku ulogu: utvrđivanje individualne krivične odgovornosti, javno priznavanje patnje žrtava i ostvarivanje pravde za žrtve, koje je od značaja za društvo u cjelini.

Pozitivno iskustvo i samo jednog svjedoka, koji se tretira s odgovarajućom pažnjom, ima ogroman značaj i za druge potencijalne svjedoke. Iz prakse u BiH zna se da se negativna iskustva brzo šire, što buduće svjedoke demotiviše i plaši izlaganja retraumatizaciji, a to usporava procesuiranje ratnih zločina. Bez svjedoka nema postupaka, a bez postupaka je nemoguće ostvariti pravdu i teško je sačuvati tragove istine.

Cilj ovog priručnika je da predstavi ključne aspekte procesuiranja ratnih zločina, s posebnim fokusom na potrebe svjedoka, i značaj podrške i zaštite koja im mora biti pružena tokom sudskih postupaka.

Priručnik daje pregled postojećih institucionalnih mehanizama za podršku svjedocima i oštećenima u postupcima za ratne zločine u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, kao i izazove koji se javljaju u praksi. Posebna pažnja posvećena je regionalnoj saradnji između dvije države, kao i mogućnostima za unapređenje postojeće podrške svjedocima.

Razumijevanje institucionalnog okvira podrške predstavlja osnovu za sagledavanje specifične uloge svjedoka i žrtava u krivičnim postupcima, o čemu će više riječi biti u nastavku.

Napomena o jeziku

Radi preglednosti i čitljivosti, pojedini pojmovi u ovom priručniku navedeni su u jednom gramatičkom rodu. Svi takvi izrazi podjednako se odnose na sve osobe, bez obzira na rod.

1. Uloga svjedoka i žrtava u postupcima za ratne zločine i njihove potrebe

Iskustvo međunarodnih i nacionalnih sudova pokazuje da efikasno procesuiranje ratnih zločina u velikoj mjeri zavisi od spremnosti svjedoka da učestvuju u krivičnim postupcima. Njihovi iskazi često predstavljaju jedan od najvažnijih izvora informacija za utvrđivanje činjenica i individualne krivične odgovornosti počinilaca.

Svjedoci su nerijetko i sami žrtve, tzv. oštećeni (svjedoci-oštećeni)[1] u krivičnom postupku, često kao članovi porodica žrtava i nestalih osoba. Tokom rata su preživjeli teška i traumatična iskustva koja mogu da ostave dugotrajne psihološke posljedice, uključujući stres, strah i anksioznost. Njihovo ponašanje tokom svjedočenja, kao i emocionalne reakcije, u velikoj mjeri su oblikovani traumatskim iskustvima. Zbog toga je u radu sa osjetljivim svjedocima neophodan pristup zasnovan na empatiji, znanju i profesionalnoj otpornosti, da bi se adekvatno razumjele složene psihičke posljedice traume, stresa i anksioznosti, koje utiču i na sposobnost svjedočenja.
Svjedočenje o traumatičnim događajima predstavlja, prije svega, izuzetan emocionalni i psihološki napor. Iako za neke svjedoke ono može da ima osnažujući efekat, jer omogućava iznošenje istine i priznanje preživljenog stresnog ili traumatičnog događaja, kod drugih može da dovede do ponovnog proživljavanja traumatskih iskustava i ostavi dugoročne posljedice. Ovaj teret prisutan je kroz sve faze postupka – od istrage i davanja prve izjave pred tužilaštvom ili drugim nadležnim organima, do svjedočenja pred sudom i prilikom izricanja presude, ali i u periodu nakon okončanja postupka. Usljed neadekvatnog institucionalnog pristupa, uključujući nepažljivu komunikaciju, nedostatak informacija ili zanemarivanje specifičnih potreba svjedoka, postoji rizik od retraumatizacije i sekundarne viktimizacije. Zbog toga je od ključnog značaja da profesionalci razumiju psihološke posljedice traume i primjenjuju trauma-informisani pristup, koji podrazumijeva postupanje uz puno uvažavanje iskustva, potreba i granica svjedoka.

Adekvatna psihosocijalna priprema, pravovremena i jasna informisanost o toku postupka, kao i obezbjeđivanje sigurnog i podržavajućeg okruženja, doprinose smanjenju stresa i kvalitetu svjedočenja. Procjena potreba svjedoka prije njegovog učešća u postupku omogućava realno sagledavanje njegovog stanja i kapaciteta da svjedoči, čime se istovremeno doprinosi i efikasnosti postupka. Važno je da se perspektiva žrtve predstavi na dostojanstven način, uz puno poštovanje njenog privatnog života i bez izlaganja identifikacionih podataka ili nepotrebno uznemirujućih detalja. Fokus treba da bude na iskustvu žrtve i njenom doživljaju postupka. Za mnoge žrtve pravda ne podrazumijeva samo donošenje presude, već i priznanje pretrpljene patnje i osjećaj da su saslušane i uvažene. Takav pristup doprinosi smanjenju retraumatizacije i jačanju povjerenja u institucije. U tom smislu, standardi Savjeta Evrope (Vijeća Evrope) naglašavaju da svjedoci treba da budu saslušani uz puno poštovanje njihovog dostojanstva, prava i privatnog života, uz primjenu mjera koje minimizuju dodatnu štetu i stres.[2] Jačanje institucionalne saradnje i razmjena dobrih praksi, posebno u regionalnom kontekstu, predstavljaju važan korak ka unapređenju podrške svjedocima i njihovom dostojanstvenom učešću u postupcima.[3]
U konačnom, način na koji institucije postupaju prema žrtvama i drugim svjedocima nije samo pitanje procesne korektnosti, već i pokazatelj stvarnog poštovanja njihovog dostojanstva.

1 Ova publikacija pravi razliku između oštećenog, kao stranke u postupku sa procesnim pravima, svjedoka, čiji iskaz predstavlja dokazno sredstvo u krivičnom postupku, i svjedoka-oštećenog, koji istovremeno ima svojstvo oštećenog i daje iskaz u svojstvu svjedoka. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti položaju svjedoka-oštećenog, jer se on ne može posmatrati isključivo kroz njegovu ulogu svjedoka, već i kao lice koje je neposredno pogođeno krivičnim djelom i kojem pripadaju odgovarajuća procesna prava. Ovo razgraničenje odnosi se na cijeli tekst publikacije.

2 Vijeće Evrope, Komitet ministara, preporuka CM/REC(2022)9 o zaštiti svjedoka i saradnika pravosuđa, 2022, str. 4, načelo 7.

3 International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Echoes of Testimonies: A Pilot Study into the Long-Term Consequences of Testifying before the ICTY, The Hague, str. 26, 108, 113 https://www.icty.org/x/file/About/Registry/Witnesses/Echoes-Full-Report_EN.pdf

2. Institucionalni mehanizmi podrške

Efikasno procesuiranje ratnih zločina u velikoj mjeri zavisi od postojanja razvijenih institucionalnih mehanizama podrške svjedocima i žrtvama. Ovi mehanizmi obuhvataju pravne, organizacione i psihosocijalne mjere, koje imaju za cilj da učešće svjedoka u postupku bude sigurno, dostojanstveno i što manje opterećujuće. Njihov značaj ogleda se ne samo u zaštiti dobrobiti svjedoka, već i u kvalitetu njihovih iskaza i ukupnoj efikasnosti pravosudnog sistema. Od profesionalnosti, stručnosti i senzibiliteta svih koji rade sa svjedocima zavisi u kojoj će se mjeri svjedoci osjećati zaštićeno i poštovano, koliko će biti zadovoljni svojim iskustvom u postupku, te kakav će nivo povjerenja razviti prema pravosuđu.

Jedan od osnovnih principa rada sa svjedocima u krivičnim postupcima za ratne zločine je da, bez obzira na težinu i ishod predmeta, svjedok nakon svjedočenja zadrži povjerenje u pravosuđe, da stekne osjećaj da je postupak vođen stručno i dostojanstveno, i da nakon svjedočenja izađe sa osjećajem da je uspješno ispunio svoju ulogu i dao doprinos ostvarivanju pravde.

2.1. Bosna i Hercegovina (BiH)

Bosna i Hercegovina ima razvijen sistem institucionalne podrške svjedocima i žrtvama u krivičnim postupcima za ratne zločine. Ovaj sistem se razvijao više godina na osnovu iskustava Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), te danas obuhvata pravne, organizacione i psihosocijalne mehanizme podrške.

Ključnu ulogu u tom sistemu imaju specijalizovana odjeljenja za podršku svjedocima koja su uspostavljena pri sudovima i tužilaštvima. Sud BiH uspostavio je Odjeljenje za podršku svjedocima još u maju 2005. godine, kao prvo takvo odjeljenje u državi i u regionu. Ono uključuje primjenjivanje mjera zaštite i pružanje psihosocijalne podrške svjedocima, kao i pružanje administrativno-logističke pomoći.

Ovi mehanizmi razvijeni su na osnovu iskustava MKSJ koji je razvio napredne prakse u oblasti zaštite i podrške svjedocima.

Od početka rada Suda BiH, zaključno sa 20. 5. 2026. godine, pravosnažno je okončano ukupno 310 predmeta.[4]

Ukupan broj svjedoka kojima je Odjeljenje za podršku svjedocima Suda BiH, od maja 2005. godine do 30. aprila 2026, pružilo neki od vidova podrške je 18.717. Od tog broja, 15.888 svjedoka dobilo je podršku u krivičnim postupcima za ratne zločine.

Psihosocijalna i administrativno-logistička podrška obezbijeđena je za 2.073 svjedoka kojima su bile određene mjere zaštite u istom periodu.

Na regionalnom nivou važno je istaći saradnju BiH sa sudovima iz susjednih zemalja u pružanju podrške svjedocima koji se saslušavaju u okviru predmeta Međunarodne pravne pomoći u krivičnim postupcima (MPOM).

U toku 2025. godine svjedočilo je 12 svjedoka putem video konferencijske veze za predmete zemalja moliteljica u regionu.

4 Od navedenog broja, u tri predmeta postupak je obustavljen rješenjem usljed smrti optuženog nakon okončanja prvostepenog postupka i donošenja presude, dok je u preostalih 307 predmeta postupak pravosnažno okončan donošenjem presude.

Postupajući po Zamolnici za pružanje Međunarodne pravne pomoći države Crne Gore, Odjeljenje za podršku svjedocima Ureda registrara Suda BiH pružilo je, od 2023. do 2025. godine, asistenciju za deset svjedoka u jednom predmetu, od kojih su dva svjedoka svjedočila pod mjerama zaštite. Riječ je ujedno o prvom predmetu pred crnogorskim pravosuđem koji se odnosi na ratno seksualno nasilje.[5]

Tužilaštvo BiH, takođe, ima oformljeno Odjeljenje za podršku svjedocima (od 2010. godine) koje djeluje u fazi istrage, tačnije do potvrđivanja optužnice na Sudu BiH. Saradnja između ova dva odjeljenja je od velike važnosti za uspostavljanje i održavanje povjerenja na strani svjedoka.[6]

Danas je mreža ovih odjeljenja značajno razvijena: širom BiH postoje 23 odjeljenja za podršku svjedocima u sklopu sudova i tužilaštava i to 10 odjeljenja u sklopu sudova i 13 u sklopu tužilaštava.

Odjeljenja pružaju kontinuiranu podršku svjedocima prije, tokom i nakon svjedočenja, uključujući informisanje o toku postupka, administrativno-logističku pomoć, psihološku pripremu i emocionalnu i socijalnu podršku. Tamo gdje još nije oformljeno odjeljenje angažovane su kontakt osobe za podršku svjedocima na sudovima i tužilaštvima unutar BiH.

Stručne osobe za podršku svjedocima su dužne da obavljaju dužnosti sa najvećim nivoom integriteta, nepristrasnosti i povjerljivosti i osiguravaju da su svi svjedoci informisani o svojim pravima i ovlašćenjima.

Poseban značaj u odjeljenjima za podršku svjedocima ima individualizovani pristup, zasnovan na procjeni potreba svakog svjedoka.

Tokom godina u BiH razvijena je mreža organizacija koje pružaju psihosocijalnu i pravnu podršku žrtvama ratnih zločina. Model saradnje između institucija i organizacija civilnog društva pokazao se kao važan element sveobuhvatnog sistema podrške svjedocima, zasnovan na multidisciplinarnom i koordinisanom pristupu koji podrazumijeva razmjenu informacija, upućivanje svjedoka na dostupne servise podrške, psihološku i socijalnu pomoć, kao i kontinuiranu saradnju pravosudnih institucija i organizacija civilnog društva.

Važan segment sistema predstavlja saradnja sa organizacijama civilnog društva, koje doprinose kontinuitetu podrške, posebno u fazama prije i nakon svjedočenja. Pozitivan primjer su Banja Luka, Bihać i Tuzla, gdje su tužioci javno istakli kako njihov rad najviše potpomažu upravo udruženja žrtava, koja svojom posvećenošću i upornošću utiču na sve promptnije i masovnije rješavanje ovakvih slučajeva. Tužioci posredstvom ovih udruženja uspjevaju da dođu do žrtava i obezbjede njihova svjedočenja, zbog čega ujedno raste i povjerenje u rad pravosuđa.[7]

Iskustvo BiH pokazuje da razvoj institucionalnih mehanizama podrške ima višestruki efekat: doprinosi zaštiti dobrobiti svjedoka, povećava kvalitet njihovih iskaza i jača povjerenje u pravosudni sistem.

5 Slobodan Peković (Ćurčić) osuđen za ratni zločin protiv civilnog stanovništva, HRA, 1. 8. 2025, https://www.hraction.org/2025/08/01/b10-t2-slobodan-pekovic-curcic-osuden-za-ratni-zlocin-protiv-civilnog-stanovnistva/

6 Informacije o radu Odjeljenja za podršku svjedocima Tužilaštva BiH dostupne su na: https://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=2&id=98&jezik=b

7 Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: Procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine, Organisation for Security and Co – operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina, 2011, str. 74.

2.2. Crna Gora

Za razliku od BiH, institucionalni mehanizmi podrške svjedocima u Crnoj Gori su još u ranoj fazi razvoja. Trenutno pri sudovima i tužilaštvima ne postoje u potpunosti formirane službe, ali je njihovo uspostavljanje predviđeno strateškim dokumentima.[8] Za sada su u ovim institucijama određene samo kontakt osobe za podršku žrtvama i svjedocima.

Buduće službe treba da djeluju planski i koordinisano, uz jasno definisane procedure, kako bi obezbijedile sigurnost, povjerenje i kontinuitet podrške svjedocima.

Dok se državni servisi uspostavljaju, organizacije civilnog društva imaju ključnu ulogu u pružanju neposredne, praktične i psihosocijalne podrške. Ipak, dugoročna i sistemska rješenja moraju da budu odgovornost državnih institucija. Zbog toga je važno da buduće službe za podršku razviju jasne mehanizme saradnje s civilnim sektorom, definišu podjelu uloga i odgovornosti i usaglase standarde rada, kako bi podrška bila dostupna, održiva i kvalitetna.

Kontakt podaci organizacija koje pružaju podršku, kao i kontakt osobe zadužene za žrtve i svjedoke pri Državnom tužilaštvu i Višem sudu u Podgorici (nadležnom za procesuiranje ratnih zločina), nalaze se na kraju ovog priručnika.

8 Usvojena je Strategija za zaštitu prava žrtava i prateći Akcioni plan koji predviđaju uspostavljanje službi podrške pri sudovima i tužilaštvima. Za punu funkcionalnost neophodne su izmjene Zakonika o krivičnom postupku koje će definisati ustrojstvo, nadležnosti i način rada tih službi. Vidi: Akcioni plan za sprovođenje strategije zaštite prava žrtava 2025-2029. za period 2025-2027. godine, Ministarstvo pravde Crne Gore, 2025, operativni cilj 2.2.

3. Trauma i iskustvo svjedočenja/retraumatizacija[9]

Svjedoci u predmetima ratnih zločina često su osobe koje su preživjele izuzetno traumatične događaje, uključujući ubistva članova porodice, psihofizičku torturu, seksualno nasilje, prisilna preseljenja, zatočeništva u logorima i dr. Trauma u ovom kontekstu ne predstavlja samo sjećanje na događaj, već iskustvo koje trajno utiče na njihovo emocionalno, kognitivno i tjelesno funkcionisanje. Svjedočenje o takvim događajima može dovesti do ponovnog proživljavanja traumatskih iskustava i predstavlja dodatno opterećenje.

Psihološka trauma se obično definiše kao događaj izvan uobičajenog ljudskog iskustva, koji predstavlja prijetnju po vlastiti život. Traumatski događaj isključuje uobičajene sisteme reagovanja koji ljudima daju osjećaj kontrole, povezanosti i smisla. Traumatski događaji nisu uobičajeni po tome što su rijetki, nego po tome što predstavljaju slom uobičajenih sistema adaptacije na životne uslove.[10]

Za traumatizovane osobe svijet nakon traume se mijenja. Trauma kao iskustvo može duboko da promijeni način na koji osoba doživljava sebe, druge ljude i okolinu. Jedan od najprihvaćenijih modela objašnjava da se uticaj traume manifestuje na četiri povezana nivoa: na tjelesnom, emotivnom, ponašajnom i kognitivnom (sposobnost pamćenja) nivou.[11]
Psihološka istraživanja i iskustva međunarodnih tribunala ukazuju da osobe koje su preživjele ratnu traumu često ispoljavaju simptome posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), anksioznosti, depresivnosti, poremećaja sna i intenzivnog straha.[12]

Način komunikacije i postupanja prema žrtvi tokom cijelog procesa svjedočenja može značajno da utiče na njeno psihološko stanje. Neosjetljiv pristup ili neadekvatno postupanje mogu da dovedu do retraumatizacije, kroz:

- Istražni postupak, zbog neadekvatno postavljenih pitanja i zanemarivanja potreba žrtve/svjedoka za vrijeme cijelog procesa (potreba za privatnošću i povjerljivošću – zaštita identiteta kada je potrebno, potreba za logističkom i organizacionom podrškom – prevoz i smještaj, potreba za psihološkom podrškom i dr), a što može dovesti do pogoršanja mentalnog zdravlja, povećanja straha, uznemirenosti i želje da se završi komunikacija;
- Sudski postupak, zbog načina putovanja do suda, bezbjednosti, predugog čekanja, odgađanja dugo očekivanog ročišta, nedostatka pripreme za boravak u sudnici u prisustvu nepoznatih osoba, zbog suočavanja sa optuženima, atmosfere u toku suđenja koja često izaziva strah, paniku, bespomoćnost, nemoć, nesigurnost;
- Nakon suđenja, zbog izostanka povratne informacije o svjedočenju, daljem nastavku procesa, a zatim i objavljivanje presude može dovesti do osjećaja iskorištenosti, nebrige, nezadovoljstva i nepovjerenja.

9 Sadržaj naredna tri poglavlja zasniva se na relevantnoj stručnoj i naučnoj literaturi iz oblasti psihološke traume, svjedočenja i oporavka od traumatskih iskustava (Herman, 1992; Caruth, 1996; Felman i Laub, 1992), kao i na dugogodišnjem profesionalnom iskustvu autorki u pružanju psihološke podrške svjedocima i radu sa osobama izloženim traumatskim iskustvima.

10 Arambašić, L, Trauma. U: Pregrad, J. (ur). Stres, trauma, oporavak. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 1996.

11 Američka Uprava za zloupotrebu supstanci i mentalno zdravlje (SAMHSA) u svojim smjernicama za rad sa traumom koristi upravo ovaj četvorodjelni model kako bi objasnila uticaj traume na ličnost. Ovaj model predstavlja opšteprihvaćeni klinički i teorijski koncenzus u psihologiji i traumatologiji o tome kako trauma djeluje na čovjeka. Ova četiri aspekta direktno preslikavaju dijagnostičke kriterije za posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) i kompleksnu traumu prema vodećim medicinskim priručnicima i to: DSM-5 (Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje Američke psihijatrijske asocijacije) i MKB-11 (Međunarodna klasifikacija bolesti Svjetske zdravstvene organizacije).

12 Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: Procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine, Organisation for Security and Co – operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina, 2011, str. 74.

Retraumatizacija utiče na verbalizaciju traumatskog iskustva. Termin retraumatizacija označava situacije u kojima dolazi do reaktivacije simptoma traumatizacije zbog događaja ili interakcija koje žrtvu podsjećaju na prethodno traumatsko iskustvo.[13] Sekundarna viktimizacija predstavlja dodatnu traumatizaciju žrtve izazvanu neadekvatnim postupanjem institucija, društvene sredine ili drugih osoba nakon pretrpljene primarne viktimizacije.[14] Sekundarna viktimizacija može da dovede do retraumatizacije žrtve, odnosno ponovnog preživljavanja traumatskog iskustva.

U kontekstu krivičnih postupaka, posebno je važno razumjeti rizik od retraumatizacije, odnosno ponovnog aktiviranja traumatskih iskustava tokom svjedočenja, kao i sekundarne viktimizacije koja može da nastane usljed neadekvatnog postupanja institucija, poput neosjetljive komunikacije, nedostatka informacija ili neprilagođenih načina ispitivanja. Takve situacije mogu dodatno da naruše povjerenje svjedoka u institucije i otežaju njihovo učešće u postupku.

Ponašanje i emocionalne reakcije svjedoka tokom svjedočenja često su uslovljeni traumatskim iskustvima. Ove reakcije ne treba posmatrati izolovano, već u kontekstu preživljenih događaja i ukupnog psihološkog opterećenja kojem je svjedok izložen.

3.1. Psihološka podrška za vrijeme svjedočenja

Psihološka podrška tokom svjedočenja ima za cilj da omogući svjedoku da učestvuje u postupku na način koji je za njega što manje opterećujući, uz očuvanje dostojanstva i osjećaja sigurnosti. Ona obuhvata niz konkretnih mjera koje prate svjedoka od dolaska u tužilaštvo ili sud, do završetka njegovog učešća u postupku:

- dolazak svjedoka i njegove pratnje/bliske osobe (ako je ima) u sud;
- smještanje svjedoka u prostoriju namijenjenu za svjedoke (čekaonicu) i informisanje;
- procjena trenutnog psihičkog i opšteg psihofizičkog stanja svjedoka na osnovu njegovog subjektivnog doživljaja;
- upoznavanje sudskog vijeća i strana u postupku sa specifičnim potrebama svjedoka prije početka ročišta[15];
- pružanje razumijevanja (empatije) svjedoku;
- pozitivan stav i ohrabrenje;
- pronalaženje pozitivnih resursa (prepoznavanje vlastitih unutrašnjih snaga, prepoznavanje i jačanje onoga što osobi pomaže da se nosi s teškim iskustvima i pomaže joj u oporavku),
- psihološka podrška kroz prisustvo stručne osobe tokom svjedočenja.

Dosadašnja praksa ukazuje da psihološka podrška tokom svjedočenja ima ključnu ulogu u smanjenju stresa i osjećaja nesigurnosti kod svjedoka, doprinosi većoj emocionalnoj stabilnosti i spremnosti svjedoka za davanje izjave, čime se umanjuje negativni psihološki efekat postupka.

Negativni psihološki efekti postupka odnose se na emocionalne i psihičke reakcije svjedoka koje se javljaju kao posljedica učešća u sudskom postupku, uključujući stres, anksioznost, emocionalnu uznemirenost i moguće ponovno proživljavanje traumatskih iskustava.

13 Dallam, S. J. (2010). A model of the retraumatization process: A meta-synthesis of childhood sexual abuse survivors' experiences in healthcare (Doctoral dissertation, University of Kansas).

14 Definicija prema Hans Joachim Schneider, navedeno u: Igjatović, Simeunović-Patić, Viktimologija, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015, str. 24.

15 Informacije o specifičnim potrebama svjedoka po pravilu se evidentiraju službenom zabilješkom koja se ulaže u spis predmeta. Kada se takve informacije saznaju neposredno prije ročišta, mogu se saopštiti i usmeno, uz njihovo evidentiranje u zapisniku. Ova pitanja treba detaljnije urediti pravilnikom i odgovarajućim procedurama.

Najčešće psihičke reakcije svjedoka/žrtve tokom svjedočenja:

- akutni stres zbog susreta sa optuženim/om;
- iritabilnost/pojačana osjetljivost;
- netolerancija i cinizam;
- bijes, ljutnja, rezignacija;
- poremećaj koncentracije/pažnje;
- tremor ruku ili čitavog tijela;
- dezorijentisanost, nesvjestica;
- tuga, plač i osjećaj praznine,
- strah.

Ostale moguće reakcije svjedoka/žrtve u toku ili nakon svjedočenja:

- suženje polja svijesti i pažnje;
- disocijativne epizode[16] (istraživanja pokazuju da su češće kod osoba koje su u vrijeme traumatskog događaja bile maloljetne[17]);
- intruzivna (nametljiva) sjećanja predstavljaju iznenadne, neželjene i emocionalno preplavljujuće mentalne slike ili misli o događajima iz prošlosti koje se pojavljuju bez svjesne namjere pojedinca. Ova sjećanja se doživljavaju kao da „provaljuju" u trenutni tok misli, izazivajući trenutni osjećaj nelagode, stresa ili anksioznosti, te ometaju osobu u obavljanju trenutnih aktivnosti.[18] Takođe, može da postoji i ponavljanje zastrašujućih snova o takvim događajima;[19]
- psihotični simptomi (privremeni ili trajniji poremećaji u doživljaju stvarnosti, gdje osoba gubi sposobnost da razlikuje stvarne događaje od vlastitih doživljaja. Mogu se ispoljiti kroz halucinacije, deluzije (sumanuta uvjerenja) dezorganizovano mišljenje i govor i sl);[20]
- pogoršanje već postojećih psihičkih ili fizičkih simptoma.

Kroz dugogodišnji rad sa žrtvama i svjedocima uočen je obrazac da je teško unaprijed predvidjeti sve reakcije svjedoka tokom svjedočenja i sa potpunom sigurnošću procijeniti njihove potrebe, jer svjedoci koji pri prvom kontaktu ostavljaju utisak stabilnih i emocionalno spremnih osoba mogu u sudnici da dožive snažnu emocionalnu reakciju, dok drugi, koji na početku djeluju ranjivo i nesigurno, mogu da pokažu izuzetnu stabilnost.

Iskustva dalje ukazuju da je veoma teško u potpunosti izbjeći retraumatizaciju svjedoka, posebno kada svjedočenje podrazumijeva prisjećanje i detaljno iznošenje traumatskih događaja. Iako adekvatna priprema, podrška i dodijeljene zaštitne mjere mogu značajno da ublaže negativne posljedice, nije uvijek moguće spriječiti ponovno proživljavanje teških emocija povezanih s traumatskim iskustvom, naročito kada se radi o svjedocima žrtvama seksualnog nasilja.

Na reakcije svjedoka tokom svjedočenja i rizik od retraumatizacije utiču brojni međusobno povezani faktori, uključujući: prirodu i težinu traumatskog iskustva, individualne psihološke karakteristike i mehanizme suočavanja sa stresom, dostupnost podrške stručnih osoba, nivo podrške porodice i

16 Privremeno stanje u kojem osoba doživljava prekid u normalnom funkcionisanju svijesti, pamćenja, identiteta ili percepcije. To znači da um privremeno „isključi" ili odvoji dio iskustva od ostatka svjesnog doživljaja. Smatra se prirodnim zaštitnim mehanizmom mozga kao odgovor na traumu ili hronični stres.

17 Brand, B. L, Loewenstein, R. J, & Spiegel, D. (2022). Trauma-Related Dissociation and the Dissociative Disorders. Frontiers in Psychiatry, 13, 826547.

18 G.R. VandenBos (ur.). 2015, APA dictionary od psychology, Vašington: American Psychological Association, str. 544

19 Michael Gelder, Richard Mayou i John Geddes, Psihijatrija, treće izdanje, Data Status, Beograd, 2009, str. 64.

20 American Psychiatric Association. (2022). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed., text rev.; DSM-5-TR). Washington, DC: American Psychiatric Association Publishing.

okoline, protok vremena od događaja, okolnosti svjedočenja, te način vođenja ispitivanja, prethodna iskustva sa davanjem izjave i učešćem u sudskim postupcima, i atmosferu u sudnici (neočekivane procesne situacije). Psihološka podrška treba da bude kontinuirana, senzibilna i individualno prilagođena sa posebnim naglaskom na poštovanju dostojanstva, kontrole i tempa svjedoka tokom svjedočenja.

Dokazivanje u uslovima vremenske distance

Protok vremena može značajno da utiče na dostupnost svjedoka, ali i na način na koji se traumatski događaji pamte i reprodukuju. Sjećanja na traumatične događaje često su fragmentirana, a svjedočenje o njima može da dovede do ponovnog proživljavanja iskustva.

Svjedoci u ovim postupcima iznose lična i često veoma osjetljiva iskustva pred osobama koje su im nepoznate, u formalnom i potencijalno stresnom okruženju sudnice.

Trauma koju su preživjeli, kao i njihova tišina i kontemplacija, nerijetko na suptilan način odražavaju težinu stresnog događaja o kojem treba da svjedoče pred njima nepoznatim osobama. Takve okolnosti mogu da utiču na sam proces svjedočenja, ali i na procjenu vjerodostojnosti svjedoka i njegove izjave. Tokom svjedočenja može doći do pojačane anksioznosti, napetosti, emocionalne uznemirenosti i poteškoća u koncentraciji. Prisustvo nepoznatih osoba, formalna atmosfera i suočavanje sa pitanjima o traumatskim događajima dodatno pojačavaju osjećaj nelagode i nesigurnosti.

Zbog toga je prilikom ocjene vjerodostojnosti svjedoka važno imati u vidu da način na koji svjedok iznosi svoju izjavu ne mora nužno da ukazuje na nepouzdanost ili nedosljednost, već može da bude prirodna posljedica protoka vremena, psihološkog opterećenja i stresa povezanog sa traumatičnim događajima.

Svjedoci koji su više puta pozivani na svjedočenje u predmetima ratnih zločina često iskazuju zamor i smanjenu motivaciju za ponovno učešće u sudskim postupcima. Protok vremena od traumatskih događaja, prirodno slabljenje sjećanja, a i mehanizmi potiskivanja bolnih iskustava, mogu otežati prisjećanje i svjedočenje. Istovremeno, kod nekih svjedoka prisutan je i osjećaj razočaranja zbog percepcije da njihova patnja i gubici nisu u dovoljnoj mjeri prepoznati, što ukazuje na potrebu za dodatnom psihosocijalnom podrškom, osnaživanjem i jačanjem povjerenja u pravdu i pravičnost. Svi učesnici postupka moraju da razumiju šta se dešava sa svjedokom žrtvom i trebalo bi da imaju relevantne informacije o specifičnostima svjedoka prije svjedočenja.

3.2. Svjedok: dokaz i osoba

Svjedok, pogotovo ako je i sam žrtva, nije samo izvor dokaza, već i ljudsko biće sa vlastitim granicama, strategijama suočavanja[21] i potrebama. Zbog toga je od posebnog značaja obezbijediti adekvatne mehanizme zaštite i podršku prije, tokom i nakon svjedočenja.

Svjedok nije samo „pasivni nosilac informacije", nego osoba koja u postupak unosi vlastito iskustvo, emocije i percepciju događaja. Upravo zbog toga su kvalitet i pouzdanost iskaza uslovljeni nivoom sigurnosti, zaštite i podrške koja mu se obezbjeđuje tokom postupka.

Takav pristup doprinosi zaštiti dobrobiti svjedoka, ali i kvalitetu postupka, jer svjedoci koji se osjećaju sigurnije, koji su bolje obaviješteni, imaju i veću mogućnost da daju jasne i potpunije iskaze.

21 Strategije suočavanja predstavljaju skup misli, osjećaja i ponašanja koje osoba koristi kako bi se uspješnije nosila sa stresom i posljedicama traumatskog iskustva, smanjila emocionalnu bol i prilagodila se novonastaloj situaciji.

Stručna psihološka i emotivna podrška, te praktična pomoć svjedocima pruža se (prije svega, svjedocima koji su istovremeno i traumatizovani krivičnim djelom) kako bi se ohrabrili da bez straha svjedoče i kako bi se pružanjem stručnih usluga izbjegla mogućnost da svjedočenje izazove dodatne negativne posljedice, novu patnju ili traumu.

Postoji posebna obaveza postupanja u kontaktu sa svjedokom koji je i žrtva, tj. oštećeni, uz pružanje podrške i pomoći sa najvećim nivoom integriteta, nepristrasnosti i povjerljivosti i osiguravanje da svi svjedoci budu informisani o svojim pravima i obavezama. Priprema prije svjedočenja (upoznavanje s procedurom, očekivanjima i pravima, prisustvo stručne osobe) dokazano smanjuje napetost i poboljšava fokus na relevantne činjenice.

U tom kontekstu, primjena ovih principa u praksi zahtijeva jasno definisane operativne smjernice u radu sa svjedocima žrtvama:

Operativne smjernice

- Trauma-informisan pristup uključuje jednostavan jezik prilagodljiv svjedoku, predvidivost koraka, pravo na pauzu, objašnjenje šta svjedok može očekivati u sudnici, pravo na ispoljavanje osjećanja.
- Interdisciplinarna saradnja znači da pravnici, psiholozi, socijalni radnici, službe zaštite svjedoka, službe za podršku svjedocima, međunarodne i domaće nevladine organizacije, udruženja, državne institucije koje se bave pitanjem žrtava, adekvatno sarađuju na pružanju sveobuhvatne podrške i zaštite svjedoka.
- Kontinuitet podrške podrazumijeva dobru pripremu prije svjedočenja, praćenje za vrijeme svjedočenja, kao i podršku nakon svjedočenja.
- Podrška ne smije da ometa svjedočenje, to je najveća briga učesnika u postupku.
- Standardizovane procedure znače da će svaki svjedok dobiti zaštitu, uz individualan i neutralan pristup.
- Briga profesionalaca o sebi zahtijeva prepoznavanje da rad sa teškim sadržajima nosi stres i sagorijevanje na poslu, a da supervizija, timska podrška i adekvatan odmor čuvaju kvalitet rada.

4. Trauma-informisani pristup i principi rada

Trauma-informisani pristup u radu sa svjedocima zasniva se na razumijevanju uticaja traumatskih iskustava na psihičko funkcionisanje, ponašanje i sposobnost osobe da učestvuje u krivičnom postupku.[22] Ovaj pristup polazi od pretpostavke da su mnogi svjedoci u predmetima ratnih zločina istovremeno i osobe koje su preživjele teške oblike nasilja, zbog čega njihovo učešće u postupku zahtijeva posebno osjetljiv i prilagođen pristup.

U tom smislu, međunarodni standardi[23] naglašavaju važnost trauma-informisane brige u zdravstvenim ustanovama, i podstiču pristup koji izbjegava retraumatizaciju i uliva sigurnost. Standardi OHCHR[24] nalažu da se prema žrtvama nasilja, posebno ženama i djeci, postupa dostojanstveno i sa poštovanjem, što je temelj trauma-informisanog pristupa. Priručnici koji se odnose na ljudska prava u oružanim snagama i sigurnosnim sektorima[25] ističu potrebu za razumijevanjem psiholoških posljedica traume, posebno u kontekstu rada sa žrtvama ili počiniteljima, i naglašavaju potrebu za primjenom trauma-informisanog pristupa u radu sa svjedocima. Ovaj pristup podrazumijeva ne samo razumijevanje psiholoških posljedica traume, već i aktivno prilagođavanje postupanja i procedura potrebama svjedoka, a sve kako bi njihovo učešće u postupku bilo dostojanstveno, sigurno i što manje opterećujuće.

Jedan od ciljeva takvog pristupa je sprečavanje sekundarne viktimizacije, odnosno situacije u kojoj svjedoci tokom krivičnog postupka ponovo doživljavaju osjećaj poniženja, straha ili nepovjerenja u institucije.[26]

Trauma-informisani pristup uključuje nekoliko ključnih elemenata. Prije svega, svjedocima treba obezbijediti jasne i pravovremene informacije o toku postupka i njihovim pravima (kao npr. kada kao oštećeni mogu pratiti suđenje iz publike, a kada ne; kako izgleda proces davanja iskaza pred sudom, kako izgleda sudnica, ko su sve učesnici postupka i ko im sve može postaviti pitanja, da li moraju na svako pitanje da odgovore i sl).

U sklopu tih prava važno je znati da sam postupak saslušanja počinje upravo zvaničnim uputstvima i poukama koje sudija daje svjedoku neposredno prije početka svjedočenja. Pored ovih pravnih uputstava, ključnu ulogu ima stručna osoba za podršku svjedocima koja svjedoku preciznije objašnjava sve što je u vezi sa njegovim trenutnim psihičkim stanjem. Stručna osoba pomaže svjedoku da prepozna i razumije svoje emocionalne reakcije poput preplavljujućih sjećanja i straha, te ga priprema na to kako da se nosi sa stresom tokom boravka u sudnici. Zbog toga trauma-informisani pristup zahtijeva kontinuiranu saradnju pravnog i psihološkog sektora kako bi se osigurala ravnoteža između efikasnosti pravde i zaštite ljudskog dostojanstva. U tom procesu stručna osoba za podršku djeluje ko produžena ruka i most povjerenja između sudije i svjedoka prevodeći pravne procedure u jezik emocionalne sigurnosti žrtvama i drugim svjedocima.

22 DeCandia, C, Guarino, J, and Clervil, R. (2014). Trauma-Informed Care and Trauma-Specific Services: A Comprehensive Approach to Trauma Intervention. American Institutes for Research. https://www.air.org/sites/default/files/downloads/report/Trauma-Informed%20Care%20White%20Paper_October%202014.pdf

23 Standardi Svjetske zdravstvene ogranizacije (WHO) za mentalno zdravlje, Responding to intimate partner violence and sexual violence against women: WHO clinical and policy guidelines, Ženeva, 2013, str. 16-17.

24 UN-ov Ured visokog povjerenika za ljudska prava, OHCHR, Manual on Human Rights Monitoring (Chapter 11: Interviewing), Ženeva, UN, str. 12 i 21.

25 Standardi u sektoru pravosuđa i zaštite (npr. DCAF priručnici), priručnik o ljudskim pravima i temeljnim slobodama djelatnih vojnih osoba, Varšava, str. 118-122, kao i Un, Instanbul protocol: manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture, Njujork/Ženeva, str. 75-83.

26 International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Echoes of Testimonies: A Pilot Study into the Long-Term Consequences of Testifying before the ICTY, The Hague, str. 26, 108, 113 https://www.icty.org/x/file/About/Registry/Witnesses/Echoes-Full-Report_EN.pdf

Neophodna je adekvatna priprema profesionalaca koji učestvuju u postupku kako bi prepoznali i razumjeli reakcije koje proizilaze iz traumatskih iskustava i kako bi izbjegli postupke koji mogu da dovedu do dodatne traumatizacije. Iskustvo međunarodnih sudova pokazuje da primjena ovakvog pristupa može značajno da smanji stres koji svjedoci doživljavaju tokom svjedočenja i da doprinese kvalitetu njihovih iskaza, čime se istovremeno unapređuje i efikasnost samog postupka.[27]

4.1. Ciljevi psihološke podrške

U okviru trauma-informisanog pristupa, psihološka podrška ima jasno definisane ciljeve koji su usmjereni na zaštitu dobrobiti svjedoka i omogućavanje njihovog adekvatnog učešća u postupku.

Ti ciljevi obuhvataju prevenciju retraumatizacije, sekundarne viktimizacije, osnaživanje svjedoka, oslobađanje i/ili smanjenje straha i anksioznosti, te predviđanje da li će svjedočenje izazvati posljedice po psihičko stanje svjedoka.

4.2. Procjena potreba svjedoka

Kako bi se ovi ciljevi ostvarili, posebno važan segment predstavlja kontakt sa svjedokom i procjena njegovih potreba prije samog svjedočenja. Ovaj proces omogućava pravovremeno prepoznavanje rizika i planiranje adekvatne podrške kroz:

- smanjenje treme i anksioznosti;
- uspostavljanje povjerenja;
- pružanje što potpunijih informacija korisnih svjedoku prije dolaska na svjedočenje,
- predviđanje eventualnih prepreka i njihovo uklanjanje i/ili svođenje na minimum.

4.3. Principi rada

Na osnovu procjene potreba svjedoka, postupanje se dalje zasniva na jasno definisanim profesionalnim i etičkim principima:

- uvažavanje potreba – individualni pristup i plan podrške;
- profesionalna kompetentnost i stručna odgovornost;
- poštovanje etičkog kodeksa – princip povjerenja i transparentnosti;
- poštovanje i dostojanstvo;
- dobrovoljnost i osjećaj kontrole;
- poštovanje prava, potreba i obaveza svjedoka,
- povjerljivost i sigurnost.[28]

27 International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Echoes of Testimonies: A Pilot Study into the Long-Term Consequences of Testifying before the ICTY, The Hague, 2016, str. 111–114, https://www.icty.org/x/file/About/Registry/Witnesses/Echoes-Full-Report_EN.pdf
United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook on Justice for Victims: On the Use and Application of the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, New York, 1999, str. 33–35, https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UNODC_Handbook_on_Justice_for_victims.pdf

28 Ovakav vid podrške svjedocima potreban je u svim fazama postupka. Primjena navedenih principa ne predstavlja samo profesionalni standard, već i etičku obavezu svih aktera uključenih u postupak.

4.4. Interdisciplinarnost i kontinuitet podrške

Efikasna primjena trauma-informisanog pristupa zahtijeva saradnju različitih stručnjaka i institucija. Složenost predmeta za krivična djela ratnih zločina, kao i potrebe svjedoka žrtava, upućuju na značaj interdisciplinarnog pristupa koji uključuje pravosuđe, stručnjake iz oblasti mentalnog zdravlja, službe za podršku i zaštitu svjedoka i relevantne organizacije civilnog društva.

5. Praktični rad sa svjedokom – preporuke za praksu

Ovaj dio priručnika pruža praktične smjernice za profesionalce koji dolaze u kontakt sa svjedocima žrtvama. Fokus je na najčešćim situacijama i postupanju koje smanjuje stres, jača osjećaj sigurnosti svjedoka i doprinosi kvalitetu svjedočenja.

5.1. Pitanja koja vam svjedok može postaviti

Svjedoci se često suočavaju sa neizvjesnošću i nizom praktičnih i emocionalnih dilema u vezi sa svjedočenjem. Ova pitanja nerijetko odražavaju strah, nesigurnost i nedovoljno poznavanje postupka. Zbog toga je važno da profesionalci budu spremni da na njih odgovore jasno, strpljivo i na način koji je razumljiv svjedoku, uz uvažavanje njegovog stanja, godina, nivoa obrazovanja i potreba.

U praksi, najčešće se pojavljuju sljedeća pitanja:

- Kako mogu stupiti u kontakt sa stručnom osobom koja pruža podršku svjedocima?
- Moram li da se odazovem pozivu na svjedočenje?
- Kome ću se obratiti kada dođem u tužilaštvo ili sud?
- Nervozan/nervozna sam, ne mogu da svjedočim. Šta da radim?
- Nisam nikada svjedočio/la, ne znam ni gdje treba da sjednem, niti šta treba da uradim, može li neko da mi objasni proceduru?
- Šta moram da obučem na dan svjedočenja?
- Šta ako ne razumijem pitanje ili ne znam odgovor?
- Šta da radim ako mi je za vrijeme svjedočenja/davanja iskaza potrebna pauza za toalet?
- Šta ako počnem da plačem?
- Kako da oslovljavam prisutne u sudnici?
- Šta se dešava nakon što završim sa svjedočenjem/davanjem iskaza?
- Imam li pravo na troškove? Na koje tačno?
- Ako u narednom periodu budem imao/la bilo kakvih pitanja, kome mogu da se obratim?
- Hoću li, i ako da – gdje, sresti optužene?
- Želim da svjedočim, ali ne u prisustvu optuženih, šta mi savjetujete?

5.2. Savjeti za razgovor sa svjedokom žrtvom

Komunikacija sa žrtvom zahtijeva poseban nivo pažnje, jasnoće i profesionalnosti. Način na koji se razgovor vodi može značajno da utiče na osjećaj sigurnosti, povjerenja i spremnost svjedoka da učestvuje u postupku. Važno je da profesionalci pripremljeni pristupe razgovoru, uz uvažavanje emocionalnog stanja i iskustva osobe. Pri prvom kontaktu sa svjedokom, ako je moguće sakupiti sve relevantne informacije: da li je svjedok porodičan čovjek, da li su članovi porodice upoznati da će svjedok morati da pristupi svjedočenju, da li je zaposlen, informacije koje opisuju socio-ekonomski status svjedoka, njegovo psihofizičko stanje, radni status, da li ima iskustva u svjedočenju pred domaćim i međunarodnim sudovima i sl.

U tom smislu, preporučuje se sljedeće:

- Obavezno se predstavite, objasnite ko ste, za koga radite, o čemu biste htjeli da razgovarate i zbog čega;
- Razgovor radije započnite pitanjima manje osjetljivog karaktera (npr. kako ste putovali i sl);
- Uvažite bol i patnju koju je osoba pretrpjela, pokazujući poštovanje;
- Pažljivo je slušajte dok govori, ne prekidajte je dok slušate. Bitno je i da čujete šta vam osoba govori i da odgovorima pokažete da ste je razumjeli;
- Izražavajte se na jednostavan, prikladan i jasan način;
- Ako se za vrijeme razgovora pojave emotivne reakcije (npr. plač, ljutnja), pustite taj proces da ide svojim tokom;
- U toku razgovora pokušajte da parafrazirate da biste utvrdili da li ste dobro razumjeli ono što vam je rečeno,
- Na kraju razgovora se zahvalite na izdvojenom vremenu i razgovoru.

5.3. Preporuke za postupanje prema svjedoku tokom postupka

Osim pojedinačnih razgovora, važno je imati u vidu da postupanje prema svjedoku treba da bude dosljedno tokom cijelog procesa, od prvog kontakta do završetka njegovog učešća u postupku. Takav pristup doprinosi osjećaju sigurnosti i predvidivosti, što je od posebnog značaja za osobe koje su preživjele traumatska iskustva.

U tom okviru, preporučuje se:

- Osigurati da se ispitivanje svjedoka provodi na način koji minimizira stres i rizik od retraumatizacije;
- Izbjegavati sugestivna, višestruka i nejasno formulisana pitanja;
- Prilagoditi komunikaciju psihološkom stanju i individualnim potrebama svjedoka;
- Pravovremeno informisati svjedoke o toku postupka i njihovoj ulozi u procesu, o svim njegovim pravima i obavezama;
- Osigurati dostupnost mjera zaštite i psihološke podrške tokom i nakon postupka;
- Smanjiti broj ponovljenih saslušanja na minimum;
- Osigurati sigurno i dostojanstveno okruženje za davanje iskaza,
- Kontinuirano edukovati profesionalce o radu sa traumatizovanim osobama i primjeni trauma-informisanog pristupa.

Prilikom prvog telefonskog kontakta potrebno je postarati se da razgovarate direktno sa svjedokom. Tek nakon što ostvarite lični kontakt, predstavite se, navedite instituciju iz koje zovete i jasno objasnite razlog poziva. Od posebnog je značaja da svjedok bude dostupan na dan svjedočenja, kao i da se vodi računa o njegovom psihofizičkom stanju.

Pokazalo se djelotvornim da se svjedok/žrtva ljubazno dočeka već na ulazu u zgradu tužilaštva ili suda. Poželjno je da mu se, prije samog svjedočenja, pokažu prostorije suda, da mu se objasni gdje koji učesnik postupka sjedi, sa kog mjesta svjedok daje iskaz, kako bi se umanjio strah od nepoznatog i olakšao prvi dolazak u sudnicu.

Prije održavanja zakazanog svjedočenja važno je upoznati svjedoka sa svim dostupnim mjerama zaštite koje, u skladu sa zakonom, mogu biti određene radi zaštite njegove sigurnosti, privatnosti i zaštite dostojanstva. Potrebno je na razumljiv način objasniti svrhu svake od njih, način na koji se sprovode, uslove za njihovu primjenu, kao i šta svjedok može da očekuje ako budu određene. Takav pristup, takođe, doprinosi smanjenju straha od nepoznatog, jača osjećaj sigurnosti i omogućava svjedoku da iskaže svoje potrebe i stav u vezi sa primjenom pojedinih mjera zaštite.

Kada postoji potreba za primjenom posebnih mjera zaštite, važno je blagovremeno preduzeti sve procesne radnje kako bi nadležni organ (sud/tužilaštvo) mogao da odluči o njihovoj primjeni prije zakazanog svjedočenja. Nakon što su mjere određene, neophodno je osigurati da su prije dolaska svjedoka ispunjene sve organizacione i tehničke pretpostavke za njihovu nesmetanu primjenu. To podrazumijeva pravovremenu koordinaciju svih učesnika u postupku, provjeru tehničke opreme te otklanjanje svih okolnosti koje bi mogle da dovedu do odlaganja ili izmjene prethodno planiranog načina svjedočenja. Na primjer, ako je određeno da svjedok svjedoči iz zasebne prostorije putem audio-vizuelne veze, potrebno je unaprijed provjeriti ispravnost opreme i osigurati dosljednu primjenu planiranog načina svjedočenja. U protivnom, tehnički problemi mogu da naruše osjećaj sigurnosti i povjerenja, povećaju nivo anksioznosti, doprinesu retraumatizaciji svjedoka i nepovoljno utiču na kvalitet svjedočenja.

Sve vrijeme tokom kontakta sa svjedokom važno je da mu se pristupa sa razumijevanjem, empatijom i poštovanjem kako bi se izgradio odnos povjerenja. Svjedok treba da ima osjećaj da nije sam tokom postupka i da postoji osoba koja kontinuirano brine o njegovom psihičkom i opštem stanju. Kontinuirana procjena njegovog psihičkog i opšteg zdravstvenog stanja, zasnovana na njegovom subjektivnom doživljaju, predstavlja jedan od ključnih zadataka stručnih osoba.

Stručna podrška pruža se u trenutku kada je najpotrebnija, kroz pristup „ovdje i sada" s ciljem pružanja sigurnosti, psihosocijalne podrške i emotivne pomoći. Važno je svjedoku naglasiti da u svakom trenutku može da traži pauzu tokom svjedočenja, čime se jača njegov osjećaj kontrole nad situacijom. Uspostavljanje sigurnog i mirnog okruženja, kao i osiguranje zasebne prostorije za čekanje, u kojoj se, primjera radi, neće susresti sa okrivljenima i njihovim braniteljima, doprinosi osjećaju privatnosti i sigurnosti. Tokom razgovora preporučuje se upotreba smirenog tona, iskazivanje razumijevanja i validiranje emocija svjedoka.

Primjeri podržavajućih izjava su:

„Razumijem da Vam je teško da pričate o tome."

„Možete da govorite svojim tempom."

„Ovdje ste na sigurnom, nastavićete kada budete spremni."

„Pokazali ste veliku hrabrost govoreći o ovim događajima."

Istovremeno, važno je izbjegavati izjave koje mogu da sugerišu odgovore, izražavaju sumnju ili obećavaju ishod postupka.

Razgovor nakon svjedočenja ima za cilj da obezbijedi emocionalnu podršku i pomogne svjedoku da pažnju usmjeri na sadašnji trenutak, čime se omogućava postepna emocionalna stabilizacija ako je svjedočenje izazvalo izraženu uznemirenost i je bilo emocionalno zahtjevno. Po završetku svjedočenja, svjedoku je potrebno pružiti informacije o narednim koracima postupka, kao i obezbijediti kontakte organizacija koje pružaju podršku svjedocima žrtvama nakon svjedočenja u okviru nevladinog sektora.

Primjeri neprimjerene i primjerene komunikacije:

Izbjegavati!	Umjesto toga
„Morate biti jaki."	„Razumijem da Vam ovo može biti veoma teško."
„Smirite se."	„Uzmite onoliko vremena koliko Vam je potrebno."
„Pokušajte da ne plačete."	„U redu je pokazati emocije."
„Sve će biti u redu."	„Bićemo uz Vas tokom postupka i objasnićemo svaki naredni korak."
„Požurite,nemamo puno vremena."	„Govorite tempom koji Vama odgovara."
„Nemate razloga da se bojite."	„Razumijem da se možete osjećati zabrinuto."

Treba izbjegavati izjave koje umanjuju emocije svjedoka, izražavaju sumnju u njegovu izjavu, vrše pritisak ili obećavaju ishod postupka.

Najčešće greške u komunikaciji: prekidanje svjedoka dok govori, požurivanje, korištenje stručnih pravnih ili psiholoških termina bez objašnjenja, davanje ličnih mišljenja, umanjivanje emocija („To je iza Vas"), izražavanje nevjerice („Stvarno?"), postavljanje pitanja koja mogu izazivati osjećaj krivice („Zašto niste pobjegli?").

Svaki fizički kontakt sa svjedokom treba biti promišljen i zasnovan na njegovom pristanku, a kod žrtava seksualnog nasilja je neophodan poseban oprez zbog mogućnosti retraumatizacije. Ova preporuka je u skladu sa principima trauma-informisanog pristupa.

Neprimjereno!	Primjereno
Bez pitanja zagrliti svjedoka.	„Vidim da Vam je teško. Da li Vam odgovara da sjedimo nekoliko trenutaka u tišini?"
Uhvatiti svjedoka za ruku ili dodirnuti rame dok plače.	„Da li biste željeli da Vam pružim ruku?"
Prići preblizu ličnom prostoru svjedoka.	Održavati primjeren kontakt očima i pokazati da pažljivo slušate.

Stručne osobe treba da imaju u vidu da određene riječi, pitanja, fizički kontakt, zvuk, miris ili situacije mogu da predstavljaju okidače (trigger) koji kod svjedoka mogu izazvati reakcije ili ponovno proživljavanje traumatskog iskustva. Važno je prepoznati i, kada je moguće, izbjeći sve što može izazvati intenzivnu emocionalnu reakciju ili retraumatizaciju svjedoka.

6. Prava žrtava i svjedoka

Određeni aspekti podrške žrtvama/svjedocima su univerzalno priznati. Primjera radi, u Direktivi Savjeta Evrope br. 2012/29/EU „Direktiva o pravima žrtava" taksativno su pobrojana mnoga prava svjedoka i žrtava, uključujući:

- pravo da se shvati i da se bude shvaćen;
- pravo na dobijanje informacija iz prvog kontakta s nadležnim organom;
- pravo na dobijanje informacija o predmetu koji ih se tiče;
- pravo pristupa uslugama podrške svjedocima;
- pravo uvida u odluku o nepreduzimanju krivičnog gonjenja;
- pravo na povrat imovine;
- pravo na naknadu troškova;
- pravo na odluku o primanju naknade od počinioca tokom krivičnog postupka;
- pravo na zaštitu;
- pravo na izbjegavanje kontakta s počiniocem;
- pravo na zaštitu privatnosti,
- potreba za obukom svih onih koji rade u praksi u vezi sa ovim pravima.[29]

Takođe, na osnovu domaćeg zakonodavstva, Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći i drugih propisa, svjedoci imaju prava na:

- besplatnu pravnu pomoć svjedocima žrtvama,
- medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć i podršku,
- poštovanje ličnog dostojanstva i privatnosti,
- podršku najugroženijim svjedocima nakon okončanja postupka (post-svjedočenje).

Jedan od ključnih međunarodnih dokumenata u ovoj oblasti je Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminala i zloupotrebe moći, koja naglašava pravo žrtava na pristup pravdi, zaštitu i reparaciju.[30]

Savjet Evrope (Vijeće Evrope) je dodatno razvio standarde u ovoj oblasti kroz preporuke o zaštiti svjedoka i saradnika pravde. Ovi dokumenti naglašavaju potrebu za kombinovanjem bezbjednosnih i psihosocijalnih mjera zaštite.

Usklađivanje nacionalnih sistema sa ovim standardima predstavlja važan korak ka unapređenju zaštite svjedoka i jačanju efikasnosti krivičnih postupaka. Poseban značaj ovih standarda dolazi do izražaja upravo u predmetima ratnih zločina, gdje zaštita svjedoka nije samo procesno pitanje, već i preduslov njihovog sigurnog i dostojanstvenog učešća u postupku.

29 https://www.zakon.hr/c/eu-uredbe/62650/direktiva-2012-29-eu-europskog-parlamenta-i-vijeca-od-25.-listopada-2012.-o-uspostavi-minimalnih-standarda-za-prava%2C-potporu-i

30 United Nations General Assembly, Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, UN Doc. A/RES/40/34, 29. November 1985, 4–7, dostupno na: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse

7. Mjere zaštite svjedoka

U određenim slučajevima svjedocima se mogu odrediti mjere zaštite s ciljem očuvanja njihove sigurnosti, privatnosti i dostojanstva, ali i sprečavanja zastrašivanja ili pritisaka tokom krivičnog postupka. U BiH Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka[31] i Zakonom o programu zaštite svjedoka u BiH[32], zajedno sa odredbama Krivičnog postupka Bosne i Hercegovine, propisuju se vrste i način primjene mjera zaštite svjedocima u krivičnim postupcima, posebno u predmetima ratnog zločina.

Mjere zaštite mogu da obuhvate različite vidove procesne, psihološke i sigurnosne podrške, i to:

- Procesne mjere: svjedočenje uz zaštitu identiteta, korištenje tehničkih sredstava za zaštitu identiteta, svjedočenje putem videokonferencijske veze iz odvojene prostorije za svjedoke kojima su dodijeljene mjere zaštite,
- Psihološka podrška: priprema za svjedočenje, psihosocijalna podrška prije, za vrijeme i poslije svjedočenja, pratnja profesionalaca kroz čitav proces svjedočenja,
- Sigurnosne mjere: procjena rizika i zaštita od pritisaka.

U Crnoj Gori je zaštita svjedoka uređena Zakonikom o krivičnom postupku[33] i Zakonom o zaštiti svjedoka.[34]

Zakonik o krivičnom postupku predviđa posebne mehanizme zaštite od zastrašivanja svjedoka i njima bliskih osoba, uključujući:

- saslušanje pod pseudonimom,
- saslušanje uz tehničke mjere zaštite identiteta (poput izmjene glasa),
- saslušanje iz posebne prostorije uz korištenje zaštitnog zida, kao i
- posebne garancije zaštite za maloljetne svjedoke.

Zakon o zaštiti svjedoka predviđa Program zaštite kao skup mjera usmjerenih na zaštitu života, zdravlja, fizičkog integriteta, imovine i drugih dobara svjedoka i njemu bliskih osoba. Mjere zaštite obuhvataju:

- fizičku zaštitu ličnosti i imovine;
- premještanje svjedoka i/ili njemu bliskih osoba;
- prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu i promjenu identiteta.

Odluku o primjeni ovih mjera donosi posebna komisija koju čine: sudija Vrhovnog suda Crne Gore, državni tužilac Vrhovnog državnog tužilaštva, rukovodilac Jedinice za zaštitu, direktor uprave nadležne za izvršenje krivičnih sankcija i psiholog.

Rad sa svjedocima pod mjerama zaštite zahtijeva posebnu obazrivost i preciznost jer se radi o osjetljivim predmetima, a samim tim i o osjetljivim svjedocima.

31 Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, „Sl. glasnik BiH", br. 21/2003, 61/2004 i 55/2005

32 Zakon o programu zaštite svjedoka u BiH, „Sl. glasnik BiH", broj 36/14.

33 Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore, Sl. list Crne Gore, br. 057/09 ... 054/24.

34 Zakon o zaštiti svjedoka, Sl. list Crne Gore, br. 65/04 I 31/24.

Posebno mjesto zauzimaju svjedoci koji su ranije imali mjere zaštite pred MKSJ, koje se moraju poštovati i u svakom narednom dolasku pred domaći sud. Kada se radi o svjedocima koji su dali izjave uz mjere zaštite pred MKSJ u Hagu, pa se pozivaju kao svjedoci pred sudom u BiH i u Crnoj Gori, naredba MKSJ (Haškog tribunala) od 6. oktobra 1998. godine nalaže da svjedoci moraju da dobiju iste mjere zaštite u procesima pred lokalnim sudovima ili, ako je potrebno, i dodatne mjere.[35]

Dosljedna primjena dodijeljenih mjera povećava spremnost svjedoka da učestvuju u postupku i doprinesu utvrđivanju činjenica. Zaštitne mjere su ključ povjerenja. Anonimizacija, tehnička zaštita i sigurnosne procjene povećavaju spremnost žrtava da svjedoče. U zavisnosti od procjene rizika i potreba konkretnog svjedoka, primjenjuju se različite mjere zaštite usmjerene ka zaštiti sadržaja svjedočenja i identiteta svjedoka od javnosti i, u krajnjem slučaju, skrivanju identiteta svjedoka od optuženog.[36]

Naprijed navedeno doprinosi kulturi odgovornosti i osjećaju pravičnosti, što dalje ima simboličku i društvenu vrijednost. Kada odgovorni pokažu da zločini imaju pravne posljedice i kada su svjedoci zaštićeni i poštovani, jača i povjerenje građana u pravosudni sistem.

7.1. Zaštita svjedoka u prekograničnim ustupljenim predmetima

Zaštita svjedoka u prekograničnim ustupljenim predmetima, posebno u okviru saradnje BiH i Crne Gore, dodatno je složena zbog razlika u zakonima i praksama, što može da utiče na procesni položaj i sigurnost svjedoka.

Ključna razlika je u kategorijama zaštićenih svjedoka u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori.

U BiH postoje tri različite kategorije zaštite – svjedok pod prijetnjom, ugroženi svjedok, zaštićeni svjedok, pa se mjere zaštite mogu prilagoditi svakom od njih, a identitet nekih svjedoka, pod određenim uslovima i u određenoj fazi postupka, može biti otkriven odbrani, čak i ako se radi o žrtvi seksualnog nasilja. S druge strane, u Crnoj Gori identitet zaštićenog svjedoka se ne otkriva odbrani ni u jednoj fazi postupka.[37]

Ovakve razlike su problematične kada je npr. optuženi u Crnoj Gori već saznao identitet svjedoka kroz postupak u BiH, jer se tada mogućnost zaštite identiteta bitno sužava i raste rizik od pritiska i zastrašivanja. U takvim situacijama nužna je pojačana, pravovremena koordinacija nadležnih institucija, uz procjenu rizika i dogovor o mjerama zaštite koje se mogu primijeniti bez obzira na okolnosti.

35 Order on the Prosecutor's Motion to Protect Victims and Witnesses, 6 October 1998, Prosecutor v. Milorad Krnojelac, Case No. IT-97-25, te kasnije Pravilo 75(H) Pravilnika o postupku i dokazima ICTY-a.

36 Zaštita i podrška svjedoka u predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini: Prepreke i preporuke godinu dana nakon usvajanja Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina, OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, 2010, dostupno na: https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/e/4/118894.pdf

37 Potrebno je razlikovati status zaštićenog svjedoka prema ZKP-u od zaštite koja se obezbjeđuje u skladu sa Zakonom o zaštiti svjedoka. Međutim, u pogledu otkrivanja identiteta odbrani, zaštita je u oba slučaja ista.

8. Pristup reparacijama – priznanje štete i obnova dostojanstva

8.1. Pojam i značaj reparacija

Cilj reparacija je da žrtvama pruže priznanje pretrpljene štete, da doprinesu njihovom oporavku i obnovi dostojanstva, te da kroz institucionalni odgovor vrate povjerenje u društvo i institucije. Njihova svrha nije samo materijalna naknada, već i priznanje patnje žrtava i odgovornosti za počinjene povrede prava. Standardi razvijeni kroz praksu MKSJ naglasili su značaj mjera koje nadilaze krivično kažnjavanje i usmjerene su na obnovu dostojanstva žrtava.

Reparacije mogu obuhvatiti različite oblike mjera, uključujući materijalnu naknadu, rehabilitaciju i simboličke oblike priznanja.[38] Njihova djelotvornost zavisi od dostupnosti pravnih procedura, koordinacije nadležnih institucija i stvarne pristupačnosti žrtvama. Kao takve, predstavljaju važan element tranzicione pravde, jer omogućavaju institucionalno priznanje pretrpljene štete i dopunjuju krivično procesuiranje počinilaca.

8.2. Naknada štete kao oblik reparacije u pravnom sistemu BiH i Crne Gore

U krivičnim postupcima za ratne zločine oštećene osobe imaju pravo da ispostave zahtjev za naknadu štete, tzv. imovinskopravni zahtjev (IPZ), kojim mogu da traže naknadu materijalne i nematerijalne štete nastale izvršenjem krivičnog djela. Ovo pravo predstavlja jedan od ključnih oblika reparacije za žrtve ratnih zločina.

Efikasno ostvarivanje prava na odštetu važan je element sveobuhvatnog pristupa pravdi za žrtve, jer pored krivičnog sankcionisanja počinilaca doprinosi i njihovoj materijalnoj i moralnoj satisfakciji.

Sudska praksa u BiH je dugo vremena pokazivala tendenciju upućivanja oštećenih na parnični postupak radi ostvarivanja naknade štete. Takav pristup je za mnoge žrtve predstavljao dodatno opterećenje zbog dužine trajanja postupaka, finansijskih troškova, ali i rizika od ponovne traumatizacije. Razvoj sudske prakse u predmetima ratnih zločina, međutim, pokazuje postepeno prepoznavanje značaja odlučivanja o odšteti već u krivičnom postupku, čime se jača koncept reparativne pravde i unapređuje zaštita prava žrtava.

Značajan pomak ostvaren je 2015. godine pred Sudom BiH, kada je prvi put u okviru krivičnog postupka dosuđena naknada štete žrtvi ratnog zločina. U predmetu protiv Marković i dr. sud je, pored kazne zatvora za ratni zločin seksualnog nasilja, obavezao optužene da žrtvi solidarno isplate 26.500 KM na ime nematerijalne štete.[39]

Ova odluka predstavlja važan presedan u pravosuđu BiH, jer je prvi put potvrđena mogućnost da žrtve ratnih zločina ostvare pravo na naknadu štete direktno u krivičnom postupku, bez pokretanja zasebne parnice. Time je otvoren put za razvoj sudske prakse koja jača pristup pravdi i doprinosi ostvarivanju reparacija za žrtve.

38 Vidi Opšta načela i smjernice o pravu na pravni lijek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnog prava ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava (Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law), usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija A/Res/60/147, 16. decembra 2005. godine.

39 Prof. dr Zlatan Meškić, Djelotvorno ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtava ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka u Bosni i Hercegovini: Nalozi i standardi međunarodnog prava i prava EU, Sarajevo, TRIAL International, 2017, 11.

Takođe, značaj odlučivanja o imovinskopravnom zahtjevu u okviru krivičnog postupka prepoznali su i Vrhovni sud Crne Gore, kao i Vrhovno državno tužilaštvo, koji su u decembru 2025. godine usvojili Smjernice za ostvarivanje prava na naknadu štete žrtvama u krivičnim postupcima. One imaju za cilj da istaknu obavezu državnog tužioca i suda da imovinskopravne zahtjeve žrtava, kad god to dokazna situacija dozvoljava, riješe u okviru krivičnog postupka, dok upućivanje na parnicu mora ostati izuzetak, a ne pravilo.

Efikasno ostvarivanje prava na reparacije stoga ne treba posmatrati samo kao individualno pravo oštećenih, već i kao sastavni dio šire društvene obaveze da se žrtvama osigura dostojanstvo, pravda i odgovarajuća satisfakcija.

U praksi, upućivanje na parnični postupak često znači i gubitak procesnih zaštitnih mjera, budući da parnični postupak ne omogućava nastupanje pod pseudonimom. Na taj način žrtve, posebno u slučajevima seksualnog nasilja, dolaze u situaciju da biraju između zaštite identiteta i ostvarivanja prava na naknadu štete.

Dodatni izazov predstavlja i to što važeći procesni okvir ne omogućava oštećenima da ulože žalbu na odluku o IPZ u slučaju osuđujuće presude, što dodatno ograničava njihovu procesnu poziciju. Ovakva praksa dovodi do faktičkog uskraćivanja prava na reparaciju za većinu žrtava.[40]

Iskustva iz BiH ukazuju na značaj ranog prikupljanja dokaza o šteti, uključujući i vještačenja koja se mogu sprovesti već u fazi istrage, kao i na značaj blagovremene primjene mjera za obezbjeđenje imovine kojim bi se spriječilo izbjegavanje naplate. Takav pristup omogućava sudovima da o naknadi štete odluče istovremeno sa donošenjem presude, bez produžavanja suđenja.

U tom smislu, važno je da žrtve na vrijeme dobiju jasne informacije o svojim pravima i načinima za ostvarivanje reparacija. Pravosudne institucije tu imaju ključnu ulogu – osim procesuiranja počinilaca, one treba aktivno da informišu žrtve, upute ih na pravnu pomoć i omoguće im pristup postupcima za naknadu štete.

Jačanje mehanizama reparacija može imati značajan uticaj na percepciju pravde među žrtvama, ali i na šire društveno povjerenje u institucije, posebno u postkonfliktnim društvima.

40 Grupa autora, Imovinskopravni zahtjevi u krivičnom postupku: Priručnik za sudije, tužioce i advokate, Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2019, str. 23.

9. Uloga NVO i udruženja

Udruženja i organizacije civilnog društva imaju ključnu ulogu u povezivanju institucija i osoba koje učestvuju u postupcima ratnih zločina. Njihov rad obuhvata informisanje o pravima, psihosocijalnu podršku, pripremu za svjedočenje i zagovaranje standarda postupanja koji štite dostojanstvo svjedoka i žrtava. Efikasna saradnja udruženja sa institucijama, uz očuvanje povjerljivosti i autonomije svjedoka, važan je preduslov za ostvarivanje pravde u praksi.

9.1. Zagovaranje prava žrtava i doprinos procesu tranzicione pravde

U kontekstu tranzicione pravde, organizacije civilnog društva imaju višestruku ulogu koja obuhvata, kako neposrednu podršku svjedocima, tako i šire zagovaranje unapređenja standarda postupanja i pristupa pravdi. Njihovo djelovanje u praksi može se sagledati kroz nekoliko ključnih funkcija:

- Informisanje i osnaživanje: pružanje informacija o pravima, o dostupnim mehanizmima zaštite i toku postupaka, kao i jačanje kapaciteta žrtava i svjedoka da učestvuju u postupcima i donose informisane odluke;
- Pružanje psihološke i emocionalne podrške: pružanje psihološke pomoći, emocionalne podrške i pripreme za učešće u postupcima, kao i podrške tokom i nakon svjedočenja. U slučajevima rodno zasnovanog nasilja, organizacije civilnog društva, u skladu sa standardima Istanbulske konvencije, često obezbjeđuju i pratnju povjerljivog lica[41], odnosno kontinuiranu podršku osobe od povjerenja tokom kontakta sa institucijama i učešća u postupcima, radi smanjenja straha, osjećaja nesigurnosti i rizika od sekundarne viktimizacije;
- Obezbjeđivanje pravne pomoći: omogućavanje pristupa pravnom savjetovanju, pripremi za postupke i zastupanju pred sudovima i tužilaštvom putem angažovanih advokata;
- Zagovaranje i institucionalno posredovanje: komunikacija sa institucijama, praćenje poštovanja standarda postupanja prema žrtvama i svjedocima, iniciranje unapređenja politika i zakonskih rješenja, te javno zagovaranje boljeg pristupa pravdi;
- Razvoj multidisciplinarne mreže podrške: povezivanje žrtava i svjedoka sa različitim servisima i stručnjacima iz oblasti psihološke, socijalne, zdravstvene i pravne zaštite, radi obezbjeđivanja sveobuhvatne podrške, smanjenja osjećaja izolacije i jačanja osjećaja sigurnosti, povjerenja i podrške tokom i nakon postupaka.

Rad stručnih osoba se ne završava izricanjem presude. Podrška svjedocima nastavlja se i nakon okončanja postupka, što je posebno vidljivo kroz projekat Mreže podrške pravosudnim institucijama u BiH, koji ima za cilj unapređenje saradnje sudova, tužilaštava i organizacija civilnog društva u radu sa svjedocima, kao i približavanje procesa suđenja javnosti.

Mreža podrške sudovima sastoji se od nevladinih organizacija i institucija koje pružaju različite oblike pomoći svjedocima, uključujući informisanje, pravnu i psihosocijalnu podršku i edukaciju. Ovakav model saradnje omogućava kontinuitet podrške, naročito u fazama kada institucionalni sistemi imaju ograničen domet.

Organizacije civilnog društva u BiH razvile su specifične, često multidisciplinarne programe edukacije pružanja psihosocijalne podrške traumatizovanim osobama i njihovim porodicama, sa kojima pravosudne institucije ostvaruju dugogodišnju saradnju. U tom okviru, sa određenim organizacijama zaključeni su i formalni sporazumi, čime je dodatno unaprijeđena koordinacija i obezbijeđena sveobuhvatnija podrška svjedocima. Njihova saradnja sa pravosudnim institucijama predstavlja važan element u stvaranju okruženja u kojem se žrtve osjećaju sigurnije da svjedoče i učestvuju u postupcima.

41 Povjerljivo lice u sudnici ima isključivo status pasivnog prisustva (psihološke podrške)

9.2. Specijalizovani servisi za žene sa iskustvom nasilja

U okviru šire uloge organizacija civilnog društva, posebno mjesto zauzimaju specijalizovani servisi za žene sa iskustvom nasilja, koji mogu da predstavljaju važan segment podrške svjedocima i žrtvama u predmetima ratnih zločina koji se vode u Crnoj Gori.

Istanbulska konvencija prepoznaje da su tokom oružanih sukoba civilno stanovništvo, a naročito žene, izloženi teškim kršenjima ljudskih prava u vidu rasprostranjenog ili sistematskog silovanja i seksualnog nasilja, kao i povećanom riziku od rodno zasnovanog nasilja tokom i nakon sukoba.[42]

U predmetima koji se istražuju i vode pred crnogorskim pravosuđem, a koji se odnose na ratne zločine počinjene na teritoriji BiH, značajan broj žrtava su upravo žene koje su preživjele seksualno nasilje i ratno silovanje. Ova činjenica dodatno naglašava potrebu za rodno osjetljivim i specijalizovanim pristupom podršci svjedocima i oštećenima.

U Crnoj Gori podršku ovim ženama mogu da pruže organizacije civilnog društva koje su tokom prethodnih decenija razvile specijalizovane servise za rad sa ženama sa iskustvom nasilja. Ovi servisi uključuju SOS linije, savjetovališta, psihološku i pravnu podršku, kao i podršku u kontaktu sa institucijama i tokom sudskih postupaka. Njihov rad je posebno važan u situacijama kada institucionalni sistemi podrške nisu u potpunosti razvijeni ili dostupni u kontinuitetu.

U kontekstu Crne Gore, gdje još uvijek ne postoje specijalizovane službe za podršku svjedocima pri sudovima i tužilaštvima, uloga ovih servisa postaje još značajnija. Oni često djeluju kao most između žrtava i institucija, doprinoseći boljoj komunikaciji, razumijevanju postupaka i smanjenju rizika od sekundarne viktimizacije.

Istovremeno, važno je naglasiti da specijalizovani servisi ne treba da zamijene institucionalnu odgovornost, već da budu njena važna komplementa. Iskustva ovih servisa pokazuju da kontinuirana, povjerljiva i specijalizovana podrška može značajno da utiče na spremnost žrtava da potraže pomoć, ali i da učestvuju u krivičnim postupcima.

U tom smislu, dalji razvoj i institucionalno prepoznavanje ovih servisa predstavlja važan korak ka uspostavljanju sveobuhvatnog i trauma-informisanog sistema podrške žrtvama.

Dodatno, u Crnoj Gori žrtve krivičnih djela protiv polne slobode, uključujući ratne zločine seksualnog nasilja, imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć od države. Ona obuhvata pravno savjetovanje, sastavljanje podnesaka, zastupanje pred sudovima i drugim organima, kao i oslobađanje od plaćanja sudskih troškova kada je to predviđeno zakonom.

Uslov za dobijanje besplatne pravne pomoći je da podnosilac bude crnogorski državljanin, osoba bez državljanstva (apatrid) ili ona koja traži utvrđivanje tog statusa, stranac koji traži međunarodnu zaštitu, azilant ili osoba pod supsidijarnom zaštitom. Pravo imaju i stranci sa odobrenim boravkom ili druge osobe koje zakonito borave u Crnoj Gori, kao i druge osobe obuhvaćene međunarodnim ugovorima koji su potvrđeni i objavljeni u Crnoj Gori.[43]

42 Preambula Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija).

43 Vodič „Besplatna pravna pomoć", Akcija za ljudska prava i Centar za ženska prava, Podgorica, 2026: https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2026/02/VODIC-BPP.pdf

10. Međunarodna pravna pomoć u krivičnim stvarima/ regionalna saradnja

S obzirom na regionalni karakter sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, međunarodna i regionalna pravosudna saradnja predstavlja jedan od ključnih elemenata efikasnog procesuiranja ratnih zločina. Zbog prirode sukoba devedesetih godina, počinioci, žrtve i svjedoci često se nalaze u različitim državama regiona, zbog čega brojni postupci uključuju dokaze, svjedoke ili osumnjičene koji nisu dostupni organima države koja vodi postupak.

U tom kontekstu saradnja između pravosudnih institucija Bosne i Hercegovine i Crne Gore ima poseban značaj. Značajan broj potencijalnih predmeta pred crnogorskim pravosuđem odnosi se na zločine počinjene na teritoriji BiH, uključujući slučajeve u kojima su osumnjičeni državljani Crne Gore, dok se žrtve i svjedoci nalaze u Bosni i Hercegovini.

Saradnja se ostvaruje kroz mehanizme međunarodne pravne pomoći, koji omogućavaju razmjenu dokaza, ustupanje predmeta, saslušanje svjedoka koji se nalaze u drugoj državi, te jačaju kapacitete pravosudnih institucija za vođenje složenih predmeta ratnih zločina. Posebno je značajna mogućnost saslušanja putem videokonferencijske veze, jer omogućava učešće svjedoka bez potrebe za dugim putovanjem. Time se smanjuju logističke prepreke i dodatno opterećenje za žrtve i svjedoke.

Jedan od ključnih segmenata rada sa svjedocima predstavlja adekvatna psihološka priprema za svjedočenje. Stručne osobe iz zamoljene države svjedoku države koja je poslala zamolnicu će pružiti jasne informacije o toku postupka, objasniti uloge svih učesnika u postupku, način davanja iskaza te moguće emocionalne reakcije koje se mogu javiti tokom svjedočenja. U okviru međunarodne pravne pomoći se osiguravaju svi potrebni logistički uslovi za dolazak svjedoka na svjedočenje. To uključuje organizaciju dolaska svjedoka na svjedočenje, refundaciju troškova putovanja, obezbjeđenje hotelskog smještaja kada je to potrebno, kao i refundaciju drugih opravdanih troškova nastalih u vezi sa svjedočenjem. Kada okolnosti to zahtjevaju, svjedocima se organizuje pratnja zbog narušenog zdravstvenog stanja ili drugih opravdanih razloga. Procjenu potreba svjedoka u vezi sa organizacijom dolaska na svjedočenje obavlja stručna osoba za podršku svjedocima suda zamoljene države.

U predmetima međunarodne pravne pomoći koji uključuju svjedoke pod mjerama zaštite, uspješna saradnja se ne ogleda samo u efikasnoj razmjeni procesnih informacija, već prvenstveno u dosljednom sprovođenju zaštitnih mjera, očuvanju povjerljivosti i koordinisanom djelovanju svih uključenih. Ključni elementi u tom procesu su prije svega poštovanje postojećih zaštitnih mjera koje je odredio sud koji vodi postupak. Zamoljeni sud ne može samovoljno da mijenja i ukida te mjere, ali može da informiše sud koji je odredio mjere o eventualno novim zahtjevima svjedoka prije svjedočenja. Dalje, koordinacija logistike uz očuvanje povjerljivosti: organizacija putovanja, smještaja, posebnih ulaza i izlaza iz zgrade suda, odvojenih čekaonica i drugih sigurnosnih mjera. Stroga zaštita povjerljivih podataka pri čemu se informacije o identitetu, lokaciji i kretanju svjedoka dijele isključivo sa osobama kojima su neophodne za obavljanje službenih dužnosti. U navedenom procesu od značaja je kontinuirana komunikacija sa odjeljenjima za podršku svjedocima.

Poruka svim profesionalcima koji rade sa svjedocima

Svjedok će možda zaboraviti pojedina pitanja koja su mu postavljena ali nikad neće zaboraviti kako je bio tretiran. Za svjedoka vi niste samo dio postupka – vi ste dio pravde. Neka svaka vaša riječ, svaki postupak i svaka odluka budu izraz profesionalnosti, poštovanja i odgovornosti prema osobi koja je imala hrabrosti da svjedoči i povjeri svoje iskustvo pravosuđu.

Kome možete da se obratite za podršku u Crnoj Gori

Kontakt osoba za podršku žrtvama i svjedocima pri Državnom tužilaštvu Crne Gore:

- e-mail: vdtcg@tuzilastvo.me
- kontakt telefon: +382 20 230 624

Kontakt osoba za podršku žrtvama i svjedocima pri Višem sudu u Podgorici:

- e-mail: zorica.jovovic@sudstvo.me
- kontakt telefon: +382 67 809 571

Organizacija koja pruža pravnu podršku žrtvama ratnih zločina

Akcija za ljudska prava:

- e-mail: hra@t-com.me
- kontakt telefon: +382 20 232 348

Organizacije koje pružaju specijalizovane usluge za žene žrtve rodno zasnovanog nasilja

Centar za ženska prava:

- e-mail: women.mne@gmail.com
- kontakt telefon: +382 67 166 800

Sigurna ženska kuća:

- kontakt telefon: +382 69/013-321

SOS za žene i djecu žrtve porodičnog nasilja Podgorica:

- e-mail: sos_pg@t-com.me
- kontakt telefon: +382 20 232 254

SOS za žene i djecu žrtve porodičnog nasilja Nikšić:

- e-mail: sos@sosnk.org
- kontakt telefon: +382 80 111 111

Akcija za ljudska prava - Human Rights Action
Ulica Baku bb, Green level, ulaz br. 1,
81000 Podgorica, Crna Gora

hra@t-com.me
+382 20 232 348
www.hraction.org

TRIAL
International

TRIAL International - Ured u Bosni i Hercegovini,
Dr. Fetaha Bećirbegovića 1b,
71000 Sarajevo BiH

bh@trialinternational.org
+387 33 974 888
www.trial.ba